

Analysis of the conceptual metaphor "Love is a city" in Saadi's lyric poems Based on the cognitive semantic approach of Lakoff and Johnson

Ali Dalir Disfani^{*}, Alireza Shabanlu^{}**

Sohayla MousaviSirjani^{*}, Azita Afrashi^{****}**

Abstract

According to Lakoff and Johnson's conceptual metaphor theory, conceptual metaphor means perceiving the objective concept of a phenomenon from the domain of "origin" and transferring it to a mental concept in the domain of "destination", and the elements and factors of the connection between these two domains are called "mapping". Love is one of the most important feelings in human life, and the way of looking at love is one of the important topics in poetic and prose literature. The aim of this research is to analyze the conceptual metaphor of "love" in Saadi's sonnets with a cognitive linguistic approach. This research uses a descriptive-analytical method and takes into account the theory of George Lakoff and Johnson to extract and analyze the semantic sub-metaphors in connection with the metaphor of "love is a city". By extracting the mappings and qualitative analysis of the conceptual metaphors of "love is a city" in Saadi's sonnets, it was concluded that the king is the ruler of the city of love in Saadi's sonnets; The ruler of love in Saadi's ghazal has an

^{*} Ph.D. of Persian Language and Literature, Azad University, South Tehran branch, Tehran, Iran,
dalirali110@gmail.com

^{**} Associate Professor of Persian Language and Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies,
Tehran, Iran (Corresponding Author), a.shabanlu@ihcs.ac.ir.

^{***} Associate Professor of Persian Language and Literature, Azad University, South Tehran branch, Tehran,
Iran, s_mousavi@azad.ac.ir

^{****} Professor of Persian Language and Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran,
a_afrashi@ihcs.ac.ir

authoritarian aspect, and whenever he casts a shadow over the souls and hearts of the lovers, he dominates them and brings them into his captivity, and Saadi does not allow reason into his city.

Keywords: conceptual metaphor, city, love, Saadi, sonnets.

Introduction

Cognitive linguists consider metaphor to be any understanding and comprehension of abstract concepts in a tangible form that has its roots in the conceptual system of the human mind and can be thought about phenomena using metaphors. Therefore, our conceptual system plays an important role in defining everyday realities. Therefore, the way we think and reflect, our daily experiences and actions are aspects that are very dependent on metaphor. Today, cognitive research on metaphor in the analysis of texts, both literary and non-literary, has gained great importance, and efforts have been made in linguistic research and Iranian literary texts by applying the theory of conceptual metaphor. Love is one of the most important abstract concepts that has been mentioned in almost all literary works. Humans use their cultural meanings and biological experiences to make the concept of "love" tangible. In literary or mystical thought, etc., the word "love" takes on various conceptual characteristics and types. Each poet has looked at love from a perspective according to their current situation and position, and has made the conceptual areas of love perceptible with metaphorical expression. The perception of a great poet like Saadi about the concept of love can familiarize us with the intellectual foundations and aspects of the culture of Iranian society in his time.

Materials & Methods

This research aims to analyze the conceptual metaphor of "Love is the city" in Saadi's lyric poetry based on the conceptual metaphor theory of "Lakoff and Johnson". It also explores and reveals Saadi's conscious or unconscious borrowings of cultural, religious and social meanings with the conceptual metaphor theory of "Love is the city" in Saadi's lyric poetry. This research seeks to answer these questions: What are the macro-metaphors of the conceptual metaphor "Love is the City" and how do they relate to each other in terms of meaning? What explanations are given in the classification and analysis of the mappings and domains of origin of the conceptual metaphor of "Love" in relation to the concepts of "City"?

Discussion & result

In Saadi's perception, the commodity of the love market is the unjust and worthless commodity of the soul, which is the only capital of the lover. The only exchangeable commodity in the love market is the lover's soul. The beloved is so great and glorious that the lover's soul is very cheap to give to the beloved. The meeting place of the beloved and the lover in the city of love is the barzan or the love alley; where the lover can see the beloved with joy and happiness. The love alley is a place where the lover loses everything, including the world and the hereafter. It may be said that love is the alley where lovers lose their world and the hereafter. The best place in the city is the lover's alley, which the citizens of the same lovers consider to be this alley. In this metaphor, the concept of expediency is marginalized; since the wise, including the expedient-minded welfare seekers; have no place in the city of love and Saadi advises that they do not wander around the city of love. The law of the city of love is to ban all expediency. The lover and the beloved love without expediency. In Saadi's ghazals, there is a contradictory relationship between love and reason. Reason is outside the city and the realm of love and must be fought against.

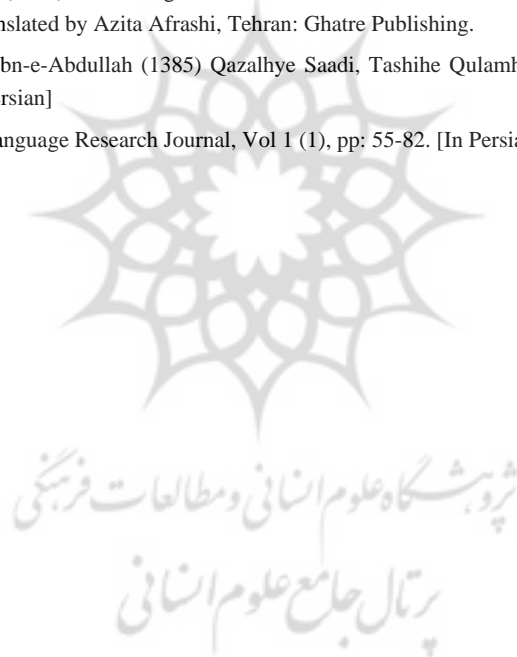
Conclusion

Saadi believes in the city of love and a ruler for the city of love. The ruler of the city of love in Saadi's ghazal is understood as the king. Two types of love conflict are depicted in Saadi's ghazal. The first is the conflict of love as a warrior driven by reason from the city of love, and the second is the conflict of love with the lover through the channel and passage of the beloved's beauty. In the conflict of love with the lover, two situations are depicted for the lover's captivity or martyrdom.

Bibliography

- quran-e-majid, tarjume: Medi Elahi qumsheei: Aosveh.
- Afrashi, Azita (1395). Andishehaei dar mani shenasi, Tehran: Farhng-e-kavosh. [In Persian]
- Alireza Sha'banlu (1402) Cultural Foundation of Metaphors of Love in Rumi's, Literary Language Research Journal, 1(1), pp: 55-82. [In Persian]
- Alireza Sha'banlu, (1401). Critique of the Theory of Conceptual Metaphor, Interdisciplinary Literary Studies, 4(8), pp: 222-247. Interdisciplinary Literary Research, Vol 4(8), pp: 222-247. [In Persian]
- Ameri Golestani, Hamed and Ghaderi, Nafiseh Sadat, (2012). A Discursive Look at Islamophobia, Political Research in the Islamic World, Year 2, Issue 4, pp: 129-153. [In Persian].

- Asher, R.E (1994): *The encyclopedia of language and linguistics*, London, Pregmon Press .
- Barcelona, Antonio (2000) *Metaphor and metonymy at the crossroads: a cognitive perspective*, Translated by Farzan Sojoodi and others, Tehran: Naqsh-e-Jahan.
- Kovecses, z. (2010): *Metaphor*, 2nd edit, Oxford University Press.
- Lakoff &Turner, M. (1989): *more than Cool Reason: A field Guide Poetic Metaphor*, The University Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson (2003), *Metaphors We Live By. New edition with Afterword*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993), “*The contemporary theory of metaphor*”, IN Geeraerts.
- Lakoff, George, Johnson, Mark (1980) *Metaphors we live by*, Translated by Hajar Agha-Ebrahimi, Tehran: Elm.
- Mahmoud Fotouhi (1392) *Sabk senasi, Rykardha va raveshha*, Tehran: Sohkan. [In Persian]
- Manfredi, Marina, (2008) *Translating text and context: translation studies and systemic functional linguistics*, translated by Azita Afrashi, Tehran: Ghatre Publishing.
- Saadi, Mosleh-e-Ebn-e-Abdullah (1385) *Qazalhye Saadi, Tashihe Qulamhusain-e-yusefi*, Tehran: Sohkan. [In Persian]
- Works, *Literary Language Research Journal*, Vol 1 (1), pp: 55-82. [In Persian]

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» در غزلیات سعدی بر اساس رویکرد معنی‌شناسی شناختی لیکاف و جانسون

علی دلیر دیسفانی*

علیرضا شهبانلو**، سهیلا موسوی سیرجانی***، آریتا افراشی****

چکیده

بر اساس نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون استعاره مفهومی به معنای ادراک مفهوم عینی یک پدیده از حوزه «مبدأ» و انتقال آن به یک مفهوم ذهنی در حوزه «مقصد» است و به عناصر پیوند میان این دو حوزه «نگاشت» می‌گویند. عشق از مهم‌ترین احساسات در زندگی بشری و شیوه نگرش به آن یکی از موضوعات مهم در ادبیات منظوم و منثور است. هدف این پژوهش تحلیل استعاره مفهومی «عشق» در غزل‌های سعدی را با رویکرد زبان‌شناسی شناختی است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با توجه نظریه جرج لیکاف و جانسون زیر استعاره‌های معنایی در پیوند با استعاره «عشق شهر است» را استخراج و تحلیل می‌کند. با استخراج نگاشت‌ها و تحلیل کیفی استعاره‌های مفهومی «عشق، شهر است» در غزلیات سعدی این نتیجه به دست آمد که شاه، فرمانروای شهر عشق در غزل سعدی است؛ فرمانروای عشق در غزل سعدی جنبه‌ای اقتدارگرایانه دارد و هرگاه بر جان و دل عاشقان سایه افکند بر آنان چیره می‌شود و آنان را به اسارت خویش می‌آورد و سعدی،

* دکتری، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب، تهران، ایران، dalirali110@gmail.com

** دانشجویار زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
a.shabanlu@ihcs.ac.ir

*** دانشجویار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب، تهران، ایران، s_mousavi@azad.ac.ir

**** استاد زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران،
a_afraشي@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۹، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱

عقل را به شهر خود راه نمی‌دهد. در ادراک سعدی، کالای بازار عشق، کالای ناروا و بی‌ارزش جان است.

کلیدواژه‌ها: استعاره مفهومی، شهر، عشق، سعدی، غزل.

۱. مقدمه

«لیکاف و جانسون» بیان می‌دارند که استعاره سرتاسر زندگی روزمره را در عرصه زبان و در حوزه اندیشه و عمل نیز در بر گرفته است. بنابراین، استعاره ابزار فهم انسان و معنادار کردن جهان از سوی اوست. جایگاه استعاره در تفکر و نظام مفهومی ماست.

نظام مفهومی، باورها، اعتقادات و ذهنیات ما را نسبت به خودمان، تجاریمان و جهان و پدیده‌های آن و دریافت‌های ما را از آن امور تعیین می‌کند و کنش‌ها و واکنش‌های ما هستند که بخش مهمی از واقعیت‌های زندگی ما را رقم می‌زنند و بر اساس باورها و ذهنیت‌های ما شکل می‌گیرند (Lakoff & Johnson, 2003:159)

زبان‌شناسان شناختی، استعاره را هرگونه فهم و درک از تصورات انتزاعی در قالبی ملموس می‌دانند که ریشه در نظام تصویری ذهن انسان دارد و با استفاده از استعاره‌ها می‌توان در مورد پدیده‌ها اندیشید. بنابراین نظام مفهومی ما نقش مهمی در تعریف واقعیات روزمره ایفا می‌کند. از این رو نحوه تفکر و اندیشیدن و تجربه‌ها و اعمال روزانه ما جنبه‌هایی هستند که بسیار به استعاره وابسته‌اند.

امروزه پژوهش شناختی استعاره در تحلیل متون اعم از ادبی و غیر ادبی، اهمیت فراوانی یافته و کوشش‌هایی در تحقیقات زبانی و متون ادبی ایران با کاربری نظریه استعاره مفهومی صورت گرفته است.

عشق یکی از مهم‌ترین مفاهیم انتزاعی است که تقریباً در همه آثار ادبی سخنی از آن به میان آمده است. انسان‌ها برای ملموس کردن مفهوم «عشق» از معانی فرهنگی و تجربه‌های زیستی خویش استفاده می‌کنند. در اندیشه ادبی یا عرفانی و... واژه «عشق» ویژگی و گونه‌های مفهومی متنوعی به خود می‌گیرد. شاعران هر یک به فراخور موقعیت حال و مقام، از منظری به عشق نگریسته و حوزه‌های مفهومی عشق را با بیان استعاری، ادراک‌پذیر کرده‌اند.

ادراک شاعر بزرگی مانند سعدی درباره مفهوم عشق می‌تواند ما را با بنیان‌های فکری و جنبه‌هایی از فرهنگ جامعه ایران در دوره او آشنا سازد.

این پژوهش بر آن است تا استعاره مفهومی «عشق، شهر است» را در غزلیات سعدی را بر اساس نظریه استعاره مفهومی «لیکاف و جانسون» تحلیل نماید. همچنین وام‌گیری‌های آگاهانه یا غیرآگاهانه سعدی از معانی فرهنگی، دینی و اجتماعی را با نظریه استعاره مفهومی «عشق، شهر است» در غزلیات سعدی واکاوی و آشکار نماید. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش‌هاست: زیر استعاره‌های کلان استعاره مفهومی «عشق شهر است» کدام هستند و در پیوند با یکدیگر چگونه ارتباط معنایی دارند؟ در طبقه‌بندی و تحلیل نگاشت‌ها و حوزه‌های مبدأ استعاره مفهومی «عشق» در پیوند با مفاهیم «شهر» چه تبیین‌هایی می‌شود؟

۲. پیشینه پژوهش

در ایران موضوع استعاره‌های شناختی در حوزه‌های علوم انسانی از جمله ادبیات مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است که به برخی از آنان اشاره می‌شود:

نازنین بهاروند و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی استعاره مفهومی عشق در غزل سعدی بر پایه نظریات لیکاف و جانسون» به این نتیجه رسیده‌اند که سعدی عشق را به مثابه روشنی‌بخش، جان‌افزا، متحول‌کننده، درمانگر، پاکیزه، پدیده‌ای بی‌تاب‌کننده، مسبب سوز و گداز و غارتگر خونریز درک می‌کند. در این مقاله فقط به این حوزه‌های شناختی اشاره می‌شود و به این نتیجه کلی می‌رسند که در غزلیات سعدی عشق مفهومی مثبت و بسیار خیال‌انگیز است.

سید مهدی زرقانی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله «تحلیل شناختی استعاره‌های عشق در غزلیات سنائی» بن‌مایه‌های عشق را با مفهوم سفر واکاوی نموده‌اند. همچنین شگردهای بلاغی را در استعاره مفهومی عشق بررسی کرده‌اند. زهرا عباسی (۱۳۹۷) در مقاله «استعاره مفهومی عشق و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن در تذکرة الاولیای عطار» به بررسی استعاره مفهومی عشق و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن در تذکرة الاولیاء پرداخته است.

شیرین پورابراهیم و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «استعاره‌های مفهومی عشق در زبان شعر و زبان روزمره (رویکرد تطبیقی)»، عبارات استعاری از زبان روزمره و اشعار فارسی دهه هشتاد شمسی، استخراج و ساختار استعاری و نگاشت‌های موجود در آنها مورد بررسی و

مقایسه قرار داده‌اند. محمد حسین شرف‌زاده و امین زارع (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی شناخت مفهوم استعاره ترس در زبان فارسی» به بررسی مفهوم و مترادف‌های واژه ترس پرداخته است. طاهره کریمی و ذوالفقار علامی مهماندوستی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «استعاره‌های مفهومی در دیوان شمس بر مبنای کنش حسی خوردن» با کاربست نظریه استعاره مفهومی به تبیین استعاره‌های مفهومی «جمال، حکمت، راز، ذکر، سماع، شادی، عشق و نور» به انگاره «عرفان خوراک است» می‌رسند.

تا کنون هیچ مقاله‌ای استعاره مفهومی «عشق، شهر است» را در غزلیات سعدی واکاوری نکرده است. با توجه به اینکه این پژوهش با تحلیل شناختی و پیکره‌مدار «شهر عشق» را در ادراک سعدی تبیین می‌کند؛ می‌تواند موضوعی تازه در پژوهش‌های بین رشته‌ای ادبیات کهن ایران باشد.

۳. چارچوب نظری

زبان‌شناسی شناختی که یکی از گرایش‌های جدید زبان‌شناسی است که به زبان به عنوان وسیله‌ای برای کشف ساختار نظام شناختی انسان می‌نگرد، تأکید اصلی این علم بر اهمیت نقش معنا و فرایند مفهوم‌پردازی در مطالعه زبان و ذهن و روش تعامل آن‌ها با یکدیگر است. معناشناسی یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی است که به بررسی معانی در زبان‌های انسانی، رابطه بین نظام مفهومی ذهن و ساختار معنایی رمزگذاری شده در زبان، ارائه الگوهایی از ذهن آدمی و بازنمایی ساختار مفهومی و مفهوم‌سازی ذهنی می‌پردازد. «این شاخه، نگرشی مقابل نظریه شکل‌گرایانه است که در آن، معنا کانون توجه زبان‌شناسان است. بر اساس این، معنی‌شناسی شناختی، مجموعه‌ای از نظریات و رویکردهاست و مباحثی چون استعاره مفهومی را تشکیل می‌دهند.

کتاب‌های لیکاف (۱۹۸۷) و لانگاکر (۱۹۸۷) دو اثری هستند که پایه مکتب شناختی در آن‌ها پی‌ریزی شده است. در دیدگاه شناختی، معنی مهم‌ترین موضوع مورد مطالعه در زبان می‌باشد و دارای ماهیتی گشتالتی (Cognitive semantics) است و معنی معادل توانایی‌های شناختی مانند ادراک و طبقه‌بندی در نظر گرفته می‌شود. در این نظریه، زبان قوه‌ای شناختی و غیر مؤلفه‌ای فرض می‌گردد که در ارتباط با دیگر فرایندهای شناختی است و برخلاف تحلیل دستوریان زایشی است که زبان را قوه‌ای مستقل از قوای دیگر ذهنی و درعین حال مؤلفه‌ای می‌دانند.

۱.۳ استعاره مفهومی

لیکاف در کتاب «استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم» بر این باور است که «استعاره درک و تجربه چیزی بر حسب چیز دیگر است» (لیکاف و جانسون، ۲۰۰۳، ۵). او در مقاله «نظریه معاصر استعاره» این فرایند را الگوبرداری میان حوزه‌ای در نظام مفهومی می‌داند که ضمن آن حوزه مقصد که انتزاعی‌تر است از روی حوزه مبدأ که عینی‌تر می‌باشد الگوبرداری می‌شود. استعاره در این تحلیل ماهیتی شناختی دارد. «استعاره مفاهیمی که مرزبندی نامشخص‌تری دارند و انتزاعی هستند که بر پایه دانش عینی منطبق می‌شوند.» (لیکاف و جانسون، ۲۰۰۳، ۵۸-۶۰). برای مثال در استعاره «مباحثه جنگ است» از واژه ملموس‌تر «جنگ» برای صحبت در مورد مفهوم انتزاعی «مباحثه» استفاده می‌کنیم. در واقع، ما طرف بحث را مانند یک دشمن می‌بینیم، به او حمله می‌کنیم و از خود در مقابل او دفاع می‌کنیم و در نهایت برنده یا بازنده خواهیم بود.

برخی فلاسفه و پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که هر استعاره در واقع دارای دو معنی است، یکی معنای تحت‌اللفظی لغت و دیگری تفسیر استعاری آن که یکی از آن‌ها کذب است و دیگری صدق؛ یعنی تعبیر تحت‌اللفظی آن غلط و تعبیر استعاری آن صحیح است؛ اما آیا این ویژگی است که استعاره را مبهم می‌سازد؟ در جواب باید گفت بسیاری از جملات که استعاری نیز نیستند در زبان دارای دو معنی هستند، مثل جمله «شانه‌ام شکست» که دو تعبیر از آن مستفاد می‌شود و متنی که در آن عبارت گفته شده از ابهام آن می‌کاهد. همچنین ما جملات استعاری در زبان داریم که تعبیر تحت‌اللفظی آن‌ها درست می‌باشد، مانند جمله «صخره دردی را حس نمی‌کند» که تعبیر تحت‌اللفظی آن درست است. برخی از فلاسفه سعی کرده‌اند که فرض صوری برای استعاره در نظرگیرند؛ مانند «A is B» در جمله «فلانی گرگ است»؛ اما این فرض در مورد تمام استعاره‌ها صدق نمی‌کند (کورنل وی، ۱۹۹۴، ۱۳)؛ زیرا استعاره‌هایی وجود دارند که دارای این صورت آشنای نهاد-گزاره‌ای نیستند، مانند «پنجه سرخ شفق» (مانفردی، ۱۳۹۴، ۳۷۴).

بر طبق این تعریف می‌توان گفت که استعاره مفهومی در حوزه معنی‌شناسی شناختی، بیان مفاهیم ذهنی در چارچوب مفاهیم محسوس و تجربی است که آدمی آن را حس و تجربه می‌کند و بدین صورت الگوی مفاهیم انتزاعی و ذهنی می‌شود؛ به عنوان مثال سختی دوری و غربت که مفهومی ذهنی و انتزاعی است را در جمله «طعم تلخ دوری و غربت چشیده‌ام» را با مفهوم محسوس تلخی چشیدن برای مخاطب عینی و ملموس شده است.

۲.۳ عنصر «نگاشت»، حوزه «مبدأ» و حوزه «مقصد» در استعاره مفهومی

استعاره شناختی، سه عنصر دارد: «۱- قلمرو «الف» را هدف مقصد می‌نامند که عموماً امور ذهنی و مفاهیم انتزاعی هستند. البته منظور آن است که غالباً نسبت به قلمرو منبع، انتزاعی‌ترند. ۲- قلمرو «ب» را منبع (مبدأ) می‌نامند که معمولاً امور عینی و آشنانتر و متعارف‌تری هستند. ۳- نگاشت: رابطه میان دو قلمرو که به شکل تناظرهایی میان دو مجموعه صورت می‌گیرد به این ترتیب هر استعاره مفهومی در حقیقت فرآیند فهم و تجربه قلمرو «الف» قلمرو مقصد است که به کمک پدیده‌ها و اصطلاحات متعلق به قلمرو «ب» قلمرو (مبدأ) صورت می‌گیرد» (فتوحی، ۱۳۹۲، ۲۳۶-۲۳۵).

استعاره در دیدگاه معنی‌شناسی شناختی، فهم و تجربه چیزی در اصطلاحات و عبارات چیز دیگر است. لیکاف و جانسون اساس این رابطه را که به شکل تناظرهایی میان دو مجموعه صورت می‌گیرد، «انگاره» یا «نگاشت» یا «انطباق» (*mapping*) می‌نامند که اصطلاحی مربوط به ریاضیات است.

منظور از نگاشت تطبیق ویژگی‌های دو حوزه شناختی است که در قالب استعاره به هم دیگر نزدیک شده‌اند.

نگاشت رابطه‌ای تناظری میان مجموعه مفاهیم ذهنی و مفاهیم عینی نگاشت‌ها در حقیقت همان قیاس‌ها هستند که به شکل گسترده در قالب جملاتی خبری و اسنادی و بیان می‌شوند و حوزه‌های مفاهیم را نه نموده‌های آن‌ها مطرح می‌کنند. در هر الگوی استعاری نگاشت نباید ساختارهای مربوط به پیکربندی حوزه هدف را بر هم زده و آن را تغییر بدهد، بنابراین نگاشت، مفهوم اصلی در استعاره‌های مفهومی است (افراشی، ۱۳۹۵، ۱۴-۲۲).

«مبدأ یا منبع» (*Source domain*) و مجموعه دیگر که دارای مفاهیم انتزاعی‌تر است، قلمرو «مقصد یا هدف» (*Target domain*) می‌خوانند؛ بنابراین لیکاف در اصل استعاره را «نگاشت میان قلمروهای متناظر در نظام مفهومی» تعریف می‌کند و هر نگاشت را دارای مجموعه‌ای از تناظرهای مفهومی می‌داند. او برای تفهیم نگاشت از این جمله‌ها استفاده می‌کند:

«نگاه کن، چه راه طولانی را طی کرده‌ایم»، «رابطه ما به بن بست رسیده است»، «ما سر دو راهی هستیم»، «هر کدام می‌توانیم به راه خود برویم» و... به نظر لیکاف همه این جمله‌ها، متناظرها یا برابری هستند که از نگاشت استعاری «عشق، سفر است» سرچشمه گرفته‌اند. این تناظرها به ما امکان می‌دهند تا اطلاعات مربوط به قلمرو منبع

را بر جنبه‌های ناشناخته قلمرو هدف نگاشت یا مطابقه کنیم تا بتوانیم آن‌ها را به گونه‌ای همه جانبه‌تر درک کنیم (لیکاف، ۱۹۹۳، ۲۰۹-۲۰۳).

ارتباط متناظر و متقاطع دو قلمرو در استعاره مفهومی به سه شیوه امکان‌پذیر است:

نخست اینکه یک قلمرو مبدأ بر یک قلمرو مقصد نگاشت شود. شیوه دوم، نگاشت چند قلمرو مبدأ بر یک قلمرو مقصد و شیوه سوم نگاشت یک قلمرو مبدأ بر چند قلمرو مقصد است. کوچش شیوه دوم را به ویژگی باز بودن نظام مفهومی استعاری ارتباط می‌دهد که طبق آن بیشتر مفاهیم انتزاعی قابلیت توصیف و تفسیر به چندین روش را دارند. او حالت سوم را نیز در بحث «دامنه استعاری» بررسی می‌کند. منظور از دامنه استعاری بررسی گستره قلمروهای مقصد برای یک قلمرو مبدأ است. هدف کوچش از طرح این بحث، نشان دادن نقش حوزه مقصد در جهت‌گیری معناست. به نظر او هر قلمرو مبدأ برای آن طرح ریزی شده است که نقش خاصی در توصیف مجموعه‌ای از قلمروهای مقصد ایفا کند. بر اساس این قلمرو مبدأ نه به طور دلخواهی، بلکه به صورت نظام‌مند مفاهیم از پیش تعیین شده و مورد قبول جامعه گویشوران را به قلمروهای مقصدی که با آن در ارتباط هستند، منتقل می‌کند (کوچش، ۲۰۱۰، ۱۴۶-۱۳۵).

در هر نگاشت استعاری جنبه‌های متعددی از قلمرو تجربی بر قلمرو انتزاعی نگاشت یا تحمیل می‌شود. این جنبه‌های متعدد، تناظرها یا زیر نگاشت‌هایی هستند که با توجه به جنبه‌های متعدد قلمرو مبدأ بر همتای خود در قلمرو مقصد نگاشت می‌شوند؛

مثلاً در نگاشت استعاری «عشق، سفر است» قلمرو سفر با عشق، عاشق با مسافران، رابطه عشقی با خودروی سفر، هدف مشترک عاشق با مقصد مشترک و مشکلات این رابطه با موانع سفر متناظر هستند. این‌ها همه زیر نگاشت‌های هستی‌شناختی هستند، یعنی موجودیت‌ها (افراد، اشیا و ...)، کنش‌ها یا حالات در قلمرو مبدأ بر همتای خود در قلمروی مقصد نگاشت می‌شوند. جز این موارد، زیر نگاشت‌های معرفت‌شناختی را نیز می‌توان در نظر گرفت که در آن‌ها دانش حوزه مبدأ بر حوزه مقصد نگاشت می‌شود؛ مثلاً از حرکت باز ایستادن خودرو با رابطه عشقی غیر رضایت‌بخش متناظر است و تلاش برای راه اندازی خودرو با تلاش برای برگرداندن رابطه به حالت عادی. از این نظر لیکاف و رنر یکی از جنبه‌های مهم استعاره را قابلیت تناظرزایی دانسته‌اند که طبق این اصل شرح هر استعاره به طور کلی باز است (کوچش و ترنر، ۱۹۸۹، ۱۰۶-۱۱۰).

گفتنی است به نظر زبان‌شناسان‌شناختی هر استعاره به گونه‌ای سلسله مراتبی نمودی مشخص از استعاره‌های انتزاعی‌تر است؛ برای نمونه استعاره «عشق به مثابه سفر» نمودی از

استعاره «زندگی به مثابه سفر» و استعاره اخیر نیز نمودی از استعاره انتزاعی‌تر «ساخت رویداد» است. (نک. بارسلونا، ۱۳۹۰، ۱۶).

نگاشت‌های استعاره‌ای منفک از یکدیگر رخ نمی‌دهند و برخی اوقات دارای ساختارهای سلسله مراتبی‌اند که در آنها، نگاشت‌های «پایینی» سلسله مراتب نگاشت‌های بالایی را به ارث می‌برند؛ مثلاً انگاره «عشق یک سفر است»، درون استعاره «زندگی یک سفر است» قرار می‌گیرد.

زیرنگاشت‌های «معرفت‌شناختی» (*Epistemological*) هم وجود دارند؛ برای مثال، موقعیت سفر که در آن خودرویی از حرکت می‌ایستد و مسافران سعی می‌کنند آن را چه با تعمیر و چه با عبور از مانعی که جلوی حرکت آن را گرفته است به راه بیندازند؛ با موقعیت عشقی در تناظر است که در آن رابطه رضایت‌بخش نیست و عاشق سعی می‌کند آن را چه از طریق پیشبرد و چه از طریق حل مانع، به حالت عادی برگرداند (بارسلونا، ۱۳۹۰، ۱۱).

بنابراین، نگاشت واحدی از حوزه مبدأ به واحد متناظرش در حوزه مقصد و مطابقه معرفت‌شناسانه، نگاشت دانش حوزه مبدأ به حوزه مقصد است.

۳.۳ انسجام در استعاره مفهومی

انسجام، ابزار زبانی است که به روابط معنایی موجود در متن اشاره و شناسایی متن از غیر متن را فراهم می‌سازد. «انسجام متنی هنگامی برقرار می‌شود که تعبیر مفهوم یک عنصر در متن، وابسته به عنصر دیگر باشد: یعنی یک عنصر، عنصر دیگری را پیش‌فرض خود قرار دهد و بدون مراجعه به آن فهمیده نشود» (هالیدی، ۱۹۸۹، ۱۰)؛ روابط معنایی و منطقی میان جملات یک متن نیز از معیارهای انسجام متن به شمار می‌روند و عوامل انسجام دستوری و لغوی در یک متن نمی‌توانند به تنهایی ایجادکننده انسجام متنی یک متن باشند. بنابراین انسجام متن تا حد زیادی در گرو ارتباط منطقی بین جملات و ارتباط مطالب آن است. منظور از ارتباط منطقی و معنایی بین جملات این است که مثلاً یک جمله مسئله‌ای را مطرح کند، جمله بعدی دلیل یا نتیجه یا شرطی برای آن ارائه و یا مطلبی را به آن اضافه کند و یا مثال و نمونه یا نکته مقابل و ضد آن را بیان کند. «ماهیت و ترتیب عناصر ساختاری، مناسب‌ترین مبنای قضاوت درباره کامل بودن یا نبودن متن به شمار می‌آیند و وحدت ساختاری است که متن کامل را معرفی می‌کند» (هالیدی، ۱۳۹۳، ۲۴). از سوی دیگر

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» ... (علی دلیر دیسفانی و دیگران) ۲۷۹

زبان‌شناسان بین پیوستگی (هماهنگی) و انسجام تفاوت قائل شده‌اند، به گونه‌ای که پیوستگی، به معنای رابطه واحدها و عناصر ظاهری یک متن و بر مبنای وابستگی‌های دستوری و نحوی شکل می‌گیرد، در حالی که انسجام به معنای ارتباط معناشناختی و درونی واحدهای متن است. انسجام ابتدا از خود متن استنباط می‌شود و از طریق اتصال دانشی که در متن پردازش شده و با دانش عالم خارج که ذخیره شده است، به منظور فهمیدن پدید می‌آید. بنابراین «دو تضمن استعاری، دو مفهوم متناظر در استعاره مفهومی منسجم می‌سازد. چنین انسجامی، نوعی انتظام درونی است که با تضمن‌های استعاری منظم می‌یابند» (لیکاف و جانسون، ۱۴۰۲، ۱۵۵).

۴. بحث و بررسی

۱.۴ عشق پادشاه است

در سنت غزل سرایی فارسی واژگان، شاه، بنده، غلام، چاکر، آستان درگاه و... از قلمرو مبدأ سلطنت پادشاهی و غلامی هستند و در دایره کلان سلطنت عشق استعاره جای می‌گیرند. عشق در مقام پادشاهی یا سلطانی مقتدر است که تمام گفتمان سعدی حول نشانه مرکزی وجود او شکل می‌گیرد و هستی هر هستی در دایره گفتمان عشق برآمده از اوست. کاربرد لفظ هم‌خانواده سلطان، عشق را به مثابه پادشاهی می‌داند که عاشق و معشوق می‌خواهند در سایه چنین فرمانروایی بزیند و نفس بکشند. استعاره‌های موجود در غزل سعدی نشان می‌دهد که استعاره کلان «عشق پادشاهی است» استعاره مرکزی است و سایر استعاره‌های خرد در تکمیل و انسجام این کلان استعاره مفصل‌بندی می‌شوند:

عشق دانی چیست سلطانی که هر جا خیمه زد بی خلاف آن مملکت بر وی مقرر می‌شود

(سعدی، غزل ۲۷۲، بیت ۲)

چو سعدی عشق تنها باز و راحت بین و آسایش

به تنها ملک می‌رانند که منظوری نهان دارد

(همان، غزل ۱۷۰، بیت ۱۰)

این پادشاهی بر جسم و روان عاشق و معشوق سایه انداخته و خود به اختیار و شوق، چنین پادشاهی را پذیرفته‌اند. این استعاره در غزلیات سعدی با گستردگی و با اشاره‌های

آشکار ذکر شده است که اهمیت سلطه عشق بر عاشق، به طور خاص و تسلط بر معشوق به طور عام و همچنین بی‌اختیاری عاشق و معشوق در پذیرش فرمانروایی عشق است:

نشان راه سلامت ز من مپرس که عشق زمام خاطر بی‌اختیار من دارد

(سعدی، غزل ۱۷۱، بیت ۳)

نوع تقصیری تواند بود ای سلطان عشق تا به یک ره سایه لطف از گدا برداشتی

(همان، غزل ۵۲۹، بیت ۲)

پادشاه عشق، کسی است که قابل مدح و ستایش است و هر چه کند حقیقت است و فرمان از دستور و کردار عشق، رهنمونی سعادت است.

۲.۴ تقابل استعاره مفهومی «عشق پادشاه است» و «عقل پادشاه معزول است»

«عشق پادشاه است» و «عقل پادشاه معزول است» دو مفهوم هستند که ما را با زیر استعاره‌های خود به مفاهیم استعاری کلان‌تر رهنمون می‌کنند. تقابل مفهوم عقل و عشق در غزل سعدی آشکار است. در غزلیات سعدی عشق به مثابه لشکر و جنگجویی در تقابل با مفهوم استعاری عقل قرار دارد.

عشق لشکری است که در ستیز با لشکر عقل فاتح و پیروز است:

عشقت بنای عقل به کلی خراب کرد جورت در امید به یک بار برگرفت

(سعدی، غزل ۱۴۰، بیت ۳)

لشکر عشق سعدیا غارت عقل می‌کند تا تو دگر به خویشتن ظن نبوی که عاقلم

(همان، غزل ۴۰۷، بیت ۱۱)

عشق جنگجوی و پهلوان چیره، باکفایت و تواناست که در مبارزه با عقل چیره می‌شود. عشق تاراج‌کننده هوش و خرد است:

ملامتم نکند هر که معرفت دارد که عشق می‌بستاند ز دست عقل زمام

(سعدی، غزل ۳۶۲، بیت ۷)

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» ... (علی دلیر دیسفانی و دیگران) ۲۸۱

عقل را با عشق زور پنجه نیست کار مسکین از مدارا می‌رود

(همان، غزل ۲۶۷، بیت ۹)

هوش خردمند را عشق به تاراج برد من نشنیدم که باز صید کبوتر شود

(همان، غزل ۲۶۹، بیت ۶)

هوش خردمند را عشق به تاراج برد عنان عقل ز دست حکیم برآید

(همان، غزل ۲۷۶، بیت ۱۱)

من آن قیاس نکردم که زور بازوی عشق با پریشانی دل شوریده چشم خواب داشت

(همان، غزل ۱۳۰، بیت ۲)

عشق مبارزی چیره است که در مصاف با عقل عشق پیروز و فاتح میدان رزم است. در غزل سعدی عقل تسلیم عشق می‌شود:

عقل را با عشق زور پنجه نیست احتمال از ناتوانی می‌کند

(سعدی، غزل ۲۴۵، بیت ۷)

مایه پرهیزگار قوت صبر است و عقل عقل گرفتار عشق صبر زبون هواست

(همان، غزل ۴۷، بیت ۵)

خرد با عشق می‌کوشد که وی را در کمند آرد ولیکن بر نمی‌آید ضعیفی با توانایی

(همان، غزل ۵۱۰، بیت ۷)

عقل باید که با صلابت عشق نکند پنجه توانایی

(همان، غزل ۵۱۲، بیت ۹)

زان گه که عشق دست تطاول دراز کرد معلوم شد که عقل ندارد کفایتی

(همان، غزل ۵۳۱، بیت ۸)

شوق را بر صبر قوت غالب است عقل را با عشق دعوی باطل است

(همان، غزل ۷۲، بیت ۵)

گفتم ای عقل زورمند چرا برگرفتی ز عشق راه گریز

(همان، غزل ۳۱۶، بیت ۶)

با نظر به این ابیات، عشق به مثابه مبارز و لشکری نمود می‌یابد و در جنگ و ستیز میان عقل و عشق، عشق فاتح جنگ است.

گفتمان عشق در ضدیت حاشیه رانی (طرد) عقل در قلمرو عشق شکل می‌گیرد. «گفتمان‌ها اساساً در ضدیت و تفاوت با یکدیگر شکل می‌گیرند و هویت تمامی آن‌ها منوط به وجود غیر است» (عامری و قادری، ۱۳۹۱، ۱۳۶). استعاره «عشق به منزله پادشاه»، با ضدیت «عقل» شکل گرفته است و سبب تقویت یا طرد گفتمانی خاص می‌شود. در گفتمان غیر، عقل به پادشاهی معزول و مخلوع تشبیه می‌شود؛ تشبیه عقل به پادشاه معزول، غیری سازی عقل در برابر گفتمان شهریاری عشق نشان می‌دهد:

حدیث عقل در ایام پادشاهی عشق چنان شده‌ست که فرمان عامل معزول

(سعدی، غزل ۳۵۱، بیت ۶)

ماجرای عقل پرسیدم ز عشق گفت معزولست و فرمانیش نیست

(همان، غزل ۱۱۸، بیت ۷)

در کلان استعاره مفهومی «عشق، شهر است»، شهریار به سر مانند می‌شود. سرور و بزرگ، مؤید همین مطلب است. در غزلیات سعدی که مرکز و کانون عشق دل می‌باشد بر پادشاه بدن یعنی سر غلبه می‌یابد و عقل را از قلمرو خود بیرون می‌راند و سر را به تصرف خود درمی‌آورد. ستیز عقل و عشق را می‌توان شبیه‌سازی یک مبارزه سیاسی دانست. غلبه عشق بر عقل را می‌توان نمود استعاری غلبه بر پادشاهان ستمگر دانست که در واقعیت تحقق نیافته، شبیه‌سازی آن در دنیای ادبیات شکل گرفته است. عقل در عشق نمی‌گنجد. عقل و عشق دو پادشاه‌اند و در یک مملکت نمی‌گنجد:

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» ... (علی دلیر دیسفانی و دیگران) ۲۸۳

فرمان عشق و عقل به یک جای نشنوند غوغا بود دو پادشه اندر ولایتی

(سعدی، غزل ۵۳۱، بیت ۵)

در بررسی ژرف ساختی نیز «عشق» بعد از پیروزی بر عقل، سر و کارکردهای آن را تحت فرمانروایی خود درمی آورد؛ به عبارت دیگر، دل در غزلیات سعدی نه تنها قلمرو عقل را اشغال می کند؛ بلکه کار سر یعنی اندیشه، ذخیره علم و دانش را نیز انجام می دهد:

کوس غارت زد فراقت گرد شهرستان دل شحنه عشقت سرای عقل در طباطب داشت

(سعدی، غزل ۱۳۰، بیت ۳)

پادشاهی عشق عقل را حاشیه رانی می کند و عقل نمی تواند در این قلمرو بگنجد:

ای عقل نگفتم که تو در عشق نگنجی در دولت خاقان نتوان کرد خلافت

(سعدی، غزل ۱۳۶، بیت ۶)

سوار عقل که باشد که پشت ننماید در آن مقام که سلطان عشق روی نمود

(همان، غزل ۲۵۵، بیت ۶)

این مفهوم یکی از بن مایه های فکری این شاعر را تشکیل می دهد و بی گمان برخاسته از تفکرات رایج عصر شاعر است. «هر نگاشت ممکن است زیر نگاشتی از نگاشت بزرگ تر باشد. استعاره هایی چون عشق سفر است خود زیر نگاشتی است از عشق حرکت است و عشق حرکت است خود می تواند زیر نگاشتی باشد از عشق ماده و جسم است» (شعبانلو، ۱۴۰۱، ۲۴۳). نظریه مفهومی بودن استعاره از جمله مطالعات تکوین یافته است که به بررسی پایه های استعاری در پدیده ها و سازمان های مختلف بشری مانند سازمان ها و نهادهای اجتماعی، اسطوره ها، رؤیاها، زبان بدن، سیاست، زبان دینی و غیره می پردازد. استعاره در تعریفی که لیکاف ارائه داده عبارت است از «الگوبرداری نظام مند بین عناصر مفهومی یک حوزه از تجربه ملموس و عینی بشر بر روی حوزه دیگری که معمولاً انتزاعی تر است» (لیکاف، ۲۰۱۴، ۸).

در استعاره مفهومی «عشق فرمانرواست» محل فرمانروایی عشق، شهرستان دل است و عاشقان فرمانبردار سلطان عشق اند. سلطان عشق در مصاف با رقیب خود، شهریاری مبارز و فاتح است.

۳.۴ عشق، سرزمین است

درکوی عشق معشوق شهردار و پاسبان است و عاشق شهروند می‌باشد. درغزلیات سعدی هشت بیت به شهر عشق اشاره شده است. استعاره مفهومی «عشق سرزمین است» استعاره ساختاری و کلان است که از ازیب استعاره‌های زیرسازی می‌شود:

- **کوی شهر عشق:** جایگاه دیدار معشوق و عاشق در شهر عشق، برزن عشق است. جایی که عاشق می‌تواند معشوق را به سرور و شادمانی ببیند:

من کیم کانجا که کوی عشق توست در نمی‌گنجد حدیث ما و من

(سعدی، غزل ۴۴۴، بیت ۹)

مردن اندر کوی عشق از زندگانی خوشتر است

تا نمیری دست مهرش کوتاه از دامن مکن

(همان، غزل ۴۶۸، بیت ۷)

چون جان سپردنیست به هر صورتی که هست در کوی عشق خوشتر و بر آستان دوست

(همان، غزل ۱۰۲، بیت ۸)

- **کالای کوی عشق، جان است:** شهر عشق مکانی پیچیده دارد و رنگارنگی آن نسبت به مکان‌های دیگر بیشتر است از این روی عشق نیز دارای پیچیدگی و رنگارنگی است. هر بار رنگی به خود می‌گیرد گاه رنگ غم گاه رنگ شادی یا حزن و... کالای این کوی، کالای ناروا و بی‌ارزش جان است که تنها سرمایه عاشق و معشوق است:

سعدیا در کوی عشق از پارسایی دم‌مزن هر متاعی را خریداریست در بازار خویش

(سعدی، غزل ۳۴۲، بیت ۱۱)

بر سر کوی عشق بازاریست که نیارد هزار جان ثمنی

(همان، غزل ۶۰۴، بیت ۶)

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» ... (علی دلیر دیسفانی و دیگران) ۲۸۵

ما ملامت را به جان جوییم در بازار عشق کنج خلوت پارسایان سلامت جوی را

(همان، غزل ۲۲، بیت ۶)

- **قانون شهر عشق:** در این استعاره مفهومی مصلحت اندیشی حاشیه رانی می‌شود و از این روی عاقلان نیز که از جمله عافیت‌طلبان مصلحت اندیشند جایی ندارند و سعدی توصیه می‌کند که گرد شهر عشق نگردند. قانون شهر عشق آن است که تمام مصلحت‌اندیشی را کنار نهی. عاشق و معشوق بی مصلحت‌اندیشی به عشق می‌پردازند:

هیچ مصلح به کوی عشق نرفت که نه دنیا و آخرت درباخت

(سعدی، غزل ۳۰، بیت ۳)

هر که را برگ بی مرادی نیست گو برو گرد کوی عشق مگرد

(همان، غزل ۱۶۳، بیت ۹)

کوی و محلی که در آن عاشق همه چیز از جمله دنیا و آخر را می‌بازد. شاید بتوان گفت که عشق گویی است که عاشق در قمار و بازی عشق دنیا و آخرت خود را می‌بازند. در این شهر عاشقان و معشوقان شهروندان هستند. بهترین مکان شهر کوی معشوق است که شهروندان همان عاشقان نظر به این کوی دارند. در بازار عشق تنها کالایی قابل مبادله جان عاشق است. معشوق به اندازه‌ای بزرگ و شکوهمند است که جانش برای اهدای به معشوق بسیار کم‌بهاست. در این شهر هر کس به مراد خود نخواهد رسید و قانون و نظام شهر آن است که برای تقرب به معشوق شهربان از آبرو نهراسد و از مصلحت‌اندیشی نیز باید دست شست.

با توجه با اینکه سعدی برای شهر عشق دشمنانی سهمگین متصور می‌شود؛ از این روی بر این باور است که شهروندان از شهر عشق در برابر عقل پناهی برای خود بسازند و در آنجا در پناهگاه امن شهر عشق حیاتی عاشقانه داشته باشند.

۴.۴ قدرت در شهر عشق

هرم قدرت در شهر سیاسی به این گونه است که شهاریار در رأس قدرت است و مردمان در طبقات فرودست قرار می‌گیرند. مردمان مطیع اوامرشاه هستند و فرمانبرداری شهروندان با اکراه همراه است. بنابراین تفاوت مبنای تجربی در ادراک و تفاوت منشأ قدرت در عشق به مثابه شاه به عنوان یک نیروی سیاسی تفاوت ماهوی ایجاد می‌کند.

ساختار سیاسی در اکثر امور زندگی انسان‌ها اثر گذاشته و موجب همسان‌سازی ساختارهای اجتماعی با ساختار حکومت شده است. حکومت متناظری در سطحی پایین‌تر به نام خانواده دارد که در آن پدر در مقام حاکم و بقیه افراد نیز در جایگاه دیگر افراد ساختار قدرت هستند. همین ساختار سیاسی و خانواده در ایجاد ساختار مدیریت هستی یعنی تعیین موقعیت خدا نیز نقش دارد (شعبانلو، ۱۴۰۲، ۷۴).

در شهر عشق، شهاریار عشق محاط به عاشق و معشوق است. در این شهر همه برابرند و نظام طبقاتی دیده نمی‌شود. طبقه فرادست و فرودست در دایره شهاریاری عشق بی‌معناست، دایره قائده و رأس ندارد و همین شهروند نیز در طبقات بالا و پایین جای نمی‌گیرند. شهروند با رغبت و شوق فرمانبر این شهاریار است.

در دنیای باستان، ساختار مفاهیم ذهنی و دینی درباره نظام هستی و قدرت میان موجودات و عناصر هستی متناظر با ساختار قدرت سیاسی بود، مثلاً همان‌گونه که شاه در ساختار سیاسی میان مردمان قدرتمندترین است، در ساختار قدرت میان حیوانات نیز شیر قرار دارد، در علم هیئت نیز خورشید از دیگر ستارگان بزرگ‌تر و قوی‌تر است. لذا شاه نقش خورشید و شیر را در میان انسان‌ها دارد و خورشید، شاه و شیر آسمان است و شیر نیز شاه جنگل است. شاه در قلعه هرم قدرت بود و اشراف و دیگر رعایا در مراتب پایین‌تر با نظم و ترتیب دقیقی قرار داشتند. این نظم به همه امور هستی سرایت کرده بود، لذا هر چیزی از مظاهر هستی برای خود ساختاری شبیه ساختار قدرت داشت (شعبانلو، ۱۴۰۲، ۷۴).

ساختار برخی از این امور مهم در تکوین و پردازش استعاره‌های عشق در ذهن سعدی ترسیم می‌شود که شهاریار عشق بر شهروندان که همان عاشقانند احاطه می‌کند و سلطه‌ای فراگیر بر آنان دارد.

۵.۴ سلطه جهان شمول پادشاه عشق بر شهروندان

عشق همه جا و همه کس را در احاطه خود دارد. عشق فرمانرواست و صاحب اراده و اختیار شهروندان (عاشقان و معشوقان) شهر است. شهريار سرزمین عشق می‌خواهد شهروندانش را تحت سلطه خویش داشته باشد و از این روی بر دل شهروندان چیره می‌شود و تصرف می‌کند. در این صورت است که شخص شهروند شهری می‌شود که فرمانروایش عشق است؛ بنابراین همه شهروندان نیز تابع و تسلیم قانون شهروندی هستند: عشق مبارز یا جنگجویی است که عاشق را تیر باران می‌کند و جان عاشق را می‌ستاند:

تیرباران عشق خوبان را دل شوریدگان سپر باشد

(سعدی، غزل ۱۹۳، بیت ۲)

عشق مبارزی چیره است که مال و جان شهروندان شهرش (شهر عشق) را می‌ستاند و آنان را از داشتن غم جان و مال رها می‌کند و رهایی بدان‌ها می‌بخشد:

من هم اول روز دانستم که عشق خون مباح و خانه یغما می‌کند

(سعدی، غزل ۲۴۱، بیت ۵)

مثال راکب دریاست حال کشته عشق به ترک بار بگفتند و خویشان رستند

(همان، غزل ۲۲۶، بیت ۹)

عشق مبارزی بی‌مانند است که هیچ‌کس در شهر عشق را یارای او نیست و همه تسلیم اویند:

به دست عشق چه شیر سیه چه مورچه‌ای به دام هجر چه باز سفید چه مگسی

(سعدی، غزل ۵۸۱، بیت ۵)

موجب فریاد ما خصم نداند که چیست چاره مجروح عشق نیست به جز خامشی

(همان، غزل ۵۸۳، بیت ۶)

عقل را با عشق خوبان طاقت سرینجه نیست با قضای آسمانی برنتابد جهد مرد

(همان، غزل ۱۶۲، بیت ۴)

همه شهروندان از آسیب عشق خرسند و راضی‌اند:

که گفت سعدی از آسیب عشق بگریزد به دوستی که غلط می‌برد گمان ای دوست

(سعدی، غزل ۱۰۴، بیت ۱)

عشق مبارزی است که به رزم عاشق و معشوق می‌رود و قلمرو دل را فتح می‌کند. عشق مبارزی فاتح است که ولایت دل را به تصرف می‌آورد و آن را به یغما می‌برد:

چو بر ولایت دل دست یافت لشکر عشق به دست باش که هر بامداد یغمایست

(سعدی، غزل ۴۶۸، بیت ۷)

عشق آمد آن چنان به دلم در زد آتشی کز وی هزار سوز مرا در جگر فتاد

(همان، غزل ۴۶۸، بیت ۷)

خود کرده بود غارت عشقش حوالی دل بازم به یک شبیخون بر ملک اندرون زد

(همان، غزل ۴۶۸، بیت ۷)

- تیر: عشق مبارزی تیرانداز است. توانش به اندازه لشکری در تیراندازی کشنده و جان‌ستان است:

مجروح تیر عشق اگرش تیغ بر قفاست تیربارانست یا تسلیم باید یا حذر

(سعدی، غزل ۲۹۳، بیت ۱۱)

قیاس کن که دلم را چه تیر عشق رسید که پیش ناوک هجر تو جان سپر می‌گشت

(همان، غزل ۱۳۳، بیت ۶)

گوشه گیر ای یار یا جان در میان آور که عشق چون می‌رود ز پیش تو چشم از قفا رود

(همان، غزل ۲۶۴، بیت ۲)

- کمان: عشق تیری کشنده است:

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» ... (علی دلیر دیسفانی و دیگران) ۲۸۹

از عشق کمان دست و بازوش افتاده خبر ندارد از تیر

(سعدی، غزل ۳۰۴، بیت ۴)

- شمشیر: عشق با شکل مبارزی که دارای شمشیر است ترسیم می‌شود:

مپرس کشته شمشیر عشق را چونی چنان که هر که ببیند بر او ببخشايد

(سعدی، غزل ۲۷۹، بیت ۶)

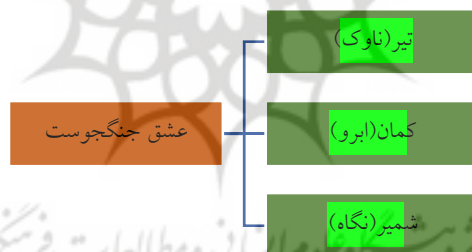
عشق گاه به شیوه مبارزی تیرافکن و گاه به مانند مبارزی شمشیر در دست پنداشته می‌شود. عشق مبارز و جنگجو است. عشق دارای شمشیر برنده و کشنده است:

کشته شمشیر عشق حال نگوید که چون تشنه دیدار دوست راه نپرسد که چند

(سعدی، غزل ۲۱۶، بیت ۶)

دانی حیات کشته شمشیر عشق چیست سببی گزیدن از رخ چون بوستان دوست

(همان، غزل ۱۰۲، بیت ۲)

شکل ۷. انطباق مفاهیم در استعاره عشق جنگجو (مبارز) است.

۶.۴ شهروندان شهر عشق به مثابه شهیدان و اسیران

- شهید عشق: «مرگ در عشق» در حکم «شهادت» است، عراقی در انتهای فصل نخست «رساله ده فصل» یا «عشاق‌نامه» بدین گونه آورده است:

عاشق از رازِ خود بپوشاند وز ورع شهوتش فروماند،
به حقیقت مرید عشق بُود چون بمیرد، شهیدِ عشق بُود

(عراقی، ۱۳۷۲، ۳۹۳)

نتیجه هر جنگی تسلیم، کشته شدن، آسیب دیدن یا اسارت است. نتیجه جنگ‌ها رنج‌آور است؛ اما در شهر عشق اگر عاشق در میدان رزم کشته شود؛ شهید است و حیات جاودان می‌یابد و اسارت در دست عشق اصل آزادی است و زخم عشق بر عاشق و معشوق عین درمان و مرهم است. در جنگ عشق، عاشقان شهید می‌شوند و شهید همان عاشق هستند:

گویند رفیقانم در عشق چه سر داری گویم که سری دارم درباخته در پای

(سعدی، غزل ۵۱۱، بیت ۶)

بی حسرت از جهان نرود هیچ کس به در الا شهید عشق به تیر از کمان دوست

(همان، غزل ۱۰۱، بیت ۹)

مرد عشق از ز پیش تیر بلا روی درهم کشد مخوانش مرد

(همان، غزل ۱۶۳، بیت ۸)

مشغول عشق جانان گر عاشقیست صادق در روز تیرباران باید که سر نخارد

(همان، غزل ۱۶۴، بیت ۸)

درست ناید از آن مدعی حقیقت عشق که در مواجهه تیغش ززند و سر خارند

(همان، غزل ۱۶۵، بیت ۷)

گر دست به شمشیر بری عشق همان است کانچا که ارادت بود انکار نباشد

(همان، غزل ۲۰۲، بیت ۷)

لشکر عشق با تیر و کمان و شمشیر و... بر شهروندان رخ می‌نماید و بر آنان چیره می‌شود. عشق، شهروندان شهر عشق را تسلیم خود می‌کند و یا آنان را شهید می‌کند. حیات دوباره عاشق در مرگ به دست عشق در این استعاره، مفهومی می‌شود.

تحلیل استعاره مفهومی «عشق، شهر است» ... (علی دلیر دیسفانی و دیگران) ۲۹۱

- اسیر عشق: تصویر دام نشان می‌دهد که در گفتمان عشق، عاشقان (شهروندان شهر و اقلیم) شهریاری عشق را تحت سلطه همه‌جانبه خود درآورد. افتادن و اسیر شدن در دام عقل، عاشق را از سرزمین عشق دور می‌کند. علاوه بر این، سعدی دال‌های دیگری را به خدمت گفتمان عشق درمی‌آورد که نشانه‌های اسارت همه‌جانبه انسان مانند واژگان دام و صید، زندان، اسیر، سر بر آستان نهادن، خدمت و... بازنمایی می‌کند. در درون گفتمان عشق، حصاری برای عاشق و معشوق ساخته شده است. انسان اسیر و محبوس با استعاره ظرف شهر یا همخوان است و این اسارت به معنای رهایی است.

اگر ملول شوی یا ملامتم گویی اسیر عشق نیندیشد از ملال و ملام

(سعدی، غزل ۳۵۷، بیت ۳)

گفتم مگر به وصل رهایی بود ز عشق بی‌حاصل است خوردن مستسقی آب را

(همان، غزل ۹، بیت ۴)

ز درد عشق تو دوشم امید صبح نبود اسیر عشق چه تاب شب دراز آرد

(همان، غزل ۱۶۷، بیت ۲)

شب فراق برای کسی قابل درک است که زندان عشق را درک کرده باشد و دربند عشق او را در شهر و دیار معشوق ماندگار است:

شب فراق که داند که تا سحر چند است مگر کسی که به زندان عشق دربند است

(سعدی، غزل ۶۰، بیت ۱)

به خنده گفت که سعدی از این سخن بگریز کجا روم که به زندان عشق دربندم

(سعدی، غزل ۳۷۷، بیت ۹)

عشق موجودی است که گریز از آن غیر ممکن است و گریز و ناگزیر و اسارت در مبارزه عشق معنا می‌یابد.

۵. نتیجه‌گیری

مطالعات زبان‌شناسی شناختی به این نکته اشاره می‌کند که بدون استعاره مفهومی امکان اندیشیدن برای بشر وجود ندارد. درک هستی از رهگذر استعاره به ذهن راه می‌یابد بنابراین استعاره مفهومی یکی از مهم‌ترین محورهای رویکرد معنا بنیاد زبان‌شناسی شناختی است.

شاه، فرمانروای شهر عشق در غزل سعدی است؛ فرمانروای عشق در غزل سعدی جنبه‌ای اقتدارگرایانه دارد و هرگاه بر جان و دل عاشقان سایه افکند بر آنان چیره می‌شود و آنان را به اسارت خویش می‌آورد. در غزل سعدی فرمانروای عشق، فرمانروایی مقتدر و اقتدارگراست که عقل را دشمن خود می‌داند و همواره با عقل سر ستیز دارد. سعدی، عقل را به شهر خود راه نمی‌دهد. شهریار عشق در غزل شهریار فاتیح و پیروز است. در شهر عشق، شهریار عشق محاط به عاشق و معشوق است. در این شهر همه برابرند و نظام طبقاتی دیده نمی‌شود. در ادراک سعدی، کالای بازار عشق، کالای ناروا و بی‌ارزش جان است که تنها سرمایه عاشق است. تنها کالای قابل مبادله در بازار عشق، جان عاشق است. معشوق به اندازه‌ای بزرگ و شکوهمند است که جان عاشق برای اهدای به معشوق بسیار کم بهاست. جایگاه دیدار معشوق و عاشق در شهر عشق، برزن یا کوی عشق است؛ جایی که عاشق می‌تواند معشوق را به سرور و شادمانی ببیند. کوی عشق جایی است که در آن عاشق همه چیز از جمله دنیا و آخر را می‌بازد. شاید بتوان گفت که عشق کوی است که عاشقان، دنیا و آخرت خود را در آنجا می‌بازند. بهترین مکان شهر، کوی معشوق است که شهروندان همان عاشقان نظر به این کوی دارند. در این استعاره مفهومی مصلحت‌اندیشی حاشیه‌رانی می‌شود؛ از آنجاکه عاقلان از جمله عافیت‌طلبان مصلحت‌اندیشند؛ در شهر عشق جایی ندارند و سعدی توصیه می‌کند که آنان گرد شهر عشق نگردند. قانون شهر عشق آن است که تمام مصلحت‌اندیشی را کنار نهد. عاشق و معشوق بی مصلحت‌اندیشی به عشق می‌پردازند. در غزلیات سعدی رابطه تقابلی میان عشق و عقل وجود دارد. عقل در بیرون از شهر و اقلیم عشق است و باید با آن مبارزه کرد.

جدول ۱. استعاره مفهومی «عشق شهر است» در غزلیات سعدی

سعدی	زیر استعاره	کلان استعاره
کالای بازار شهر: جان؛ شاه محیط بر شهروندان است و نظم قدرت دایره‌وار؛ برابری شهروندان در شهر عشق؛ کوی معشوق؛ نداشتن ترس از آبرو، نیندیشیدن به مصلحت در غزل برجسته می‌شود.	شهر عشق	عشق سرزمین است
شاه؛ اقتدارگرا و دشمن عشق؛	فرمانروای عشق	
همه جز عقل؛ قانون شهر عشق؛ نداشتن ترس از آبرو، نیندیشیدن به مصلحت؛	شهروندان	
تقابل عقل و عشق و ستیز با عاشق از مجرای زیبایی معشوق؛	مبارزه عشق	

با بررسی نمودار ستونی استعاره «عشق»، شهر است» و توجه به مفاهیم مرتبط با آن می‌توان گفت که سعدی به شهر عشق و فرمانروایی برای شهر عشق باور دارد. فرمانروای شهر عشق در غزل سعدی به مثابه شاه درک می‌شود.

دو نوع ستیز عشق در غزل سعدی ترسیم می‌شود. نخست ستیز عشق به مثابه یک جنگجو با عقل رانده شده از شهر عشق و دیگر ستیز عشق با عاشق از مجرا و رهگذر زیبایی معشوق است. در ستیز عشق با عاشق، دو وضعیت برای اسارت عاشق یا شهادت عاشق ترسیم می‌شود.

کتاب‌نامه

- قرآن مجید، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، انتشارات اسوه.
- افراشی، آریتا، (۱۳۹۵). اندیشه‌هایی در معنی‌شناسی، تهران: فرهنگ کاووش.
- بارسلونا، آتونویو، (۱۳۹۰). «استعاره و مجاز با رویکرد شناختی»، ترجمه ترجمه فرزانه سجودی و دیگران، تهران: نقش جهان.
- سعدی، مصلح بن عبدالله، (۱۳۸۵). غزل‌های سعدی، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: سخن.

۲۹۴ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

فتوحی رودمعجون، محمود، (۱۳۹۲). سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، چ دوم، تهران: سخن

لیکاف، جرج و مارک جانسون، (۱۴۰۲). استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم، ترجمه هاجر آقابراهیمی، تهران: علم.

مانفردی، مارینا (۱۳۹۴) ترجمه متن و بافت غیر زبانی: مطالعات ترجمه و زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، ترجمه آزیتا افراشی، تهران: نشر قطره.

شعبانلو، علیرضا، (۱۴۰۲). بنیاد فرهنگی استعاره‌های عشق در آثار مولوی، پژوهشنامه زبان ادبی، (۱)، صص ۸۲-۵۵.

شعبانلو، علیرضا، (۱۴۰۱). نقد نظریه استعاره مفهومی، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، ۴(۸)، صص ۲۲۲-۲۴۷.

عامری گلستانی، حامد و قادری، نفیسه سادات، (۱۳۹۱). نگاهی گفتمانی به اسلام‌هراسی، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ۲، شماره ۴، صص ۱۵۳-۱۲۹.

Asher, R.E (1994): The encyclopedia of language and linguistics, London, Pregmon Press .

Kovecses, z. (2010): Metaphor, 2nd edit, Oxford University Press.

Lakoff & Turner, M. (1989): more than Cool Reason: A field Guide Poetic Metaphor, The University Chicago Press.

Lakoff, G. & M. Johnson (2003), Metaphors We Live By. New edition with Afterword. Chicago: The University of Chicago Press,

Lakoff, G. (1993), "The contemporary theory of metaphor", IN Geeraerts,

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی